

2. Примова Ф.М. Искусственный интеллект в филологии // Искусственный интеллект в филологии: Международная конференция Академии наук [Электронный ресурс]. URL: <https://cloud.mail.ru/public/5VUk/1drKoRGJU> (дата обращения 21.05.2025).

УДК 821.161.3'43-4

Русак В.У.

МОЎНЫЯ СРОДКІ ВЫРАЖЭННЯ ПЕРСАНАЛЬНАСЦІ Ё ЭСЭ ЯНКІ СІПАКОВА З КНІГІ «ЗЯЛЁНЫ ЛІСТОК НА ПЛАНЕЦЕ ЗЯМЛЯ»

Артыкул прысвечаны аналізу моўных сродкаў выражэння катэгорыі персанальнасці. Матэрыялам для аналізу паслужылі тэксты эсэ са зборніка «Зялёны лісток на планеце Зямля» беларускага пісьменніка Янкі Сіпакова. Выяўлена, што ў прааналізаваных тэкстах дзейнымі сродкамі выражэння персанальнасці выступаюць экспрэсіўна афарбаваныя лексемы, тropy (эпітэты, метафары, параўнанні, перыфразы), займеннікі мы і наш, экспрэсіўныя фігуратыўныя канструкцыі (рытарычны вокліч, парцэляцыя, фігуры, заснаваныя на выкарыстанні паўтору).

Ключавыя словы: катэгорыі тэксту, персанальнасць, лексіка-семантычныя і граматычныя сродкі выражэння персанальнасці.

Русак О.В.

ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ПЕРСОНАЛЬНОСТИ В ЭССЕ ЯНКИ СИПАКОВА ИЗ КНИГИ «ЗЕЛЕНый ЛИСТОК НА ПЛАНЕТЕ ЗЕМЛЯ»

Статья посвящена анализу языковых средств выражения функционально-семантической категории личности. Материалом для анализа послужили тексты эссе из сборника «Зеленый листок на планете Земля» белорусского писателя Янки Сипакова. Выявлено, что в проанализированных текстах действенными средствами выражения личности выступают экспрессивно окрашенные лексемы, тropy (эпитеты, метафоры, сравнения, перифразы), местоимения мы и наш, экспрессивные фигуративные конструкции (риторический возглас, парцелляция, фигуры, основанные на использовании повтора).

Ключевые слова: категории текста, личность, лексико-семантические и грамматические средства выражения личности.

Rusak V.U.

LINGUISTIC MEANS OF EXPRESSING PERSONALITY IN AN ESSAY BY YANKA SIPAKOV FROM THE BOOK "A GREEN LEAF ON PLANET EARTH"

The article is devoted to the analysis of linguistic means of expressing the category of personality. The material for the analysis was the texts of an essay from the collection "The Green Leaf on Planet Earth" by the Belarusian writer Yanka Sipakov. It is revealed that in the analyzed texts, expressive lexemes, tropes (epithets, metaphors, comparisons, periphrases), pronouns we and ours, expressive figurative constructions (rhetorical exclamation, parcels, figures based on the use of repetition) are effective means of expressing personality.

Keywords: categories of text, personality, lexico-semantic and grammatical means of expressing personality.

Да ліку кагнітыўна-камунікатыўных катэгорый мовы сучасныя лінгвісты адносяць персанальнасць, з дапамогай якой гаворачы перадае інфармацыю пра сябе, сваё разуменне суб'ядніка, сваё ўяўленне пра іншых асоб, якія так ці інакш задзейнічаны ці не задзейнічаны ў зносінах. Даследчык Бандарка А.У. вызначыў персанальнасць наступным чынам: гэта катэгорыя, якая «характарызуе ўдзельнікаў абазначаемай сітуацыі ў адносінах да ўдзельнікаў маўлення – перш за ўсё, да гаворачай асобы» [Бандарко, 1991, с. 5]. Для сучасных даследчыкаў несумненна істотнае месца названай катэгорыі ў сістэме мовы: вялікае значэнне для выражэння аўтарскіх сентэнцый [Захарова, 2015], для суб'ектывізацыі паведамлення [Малычева, 2009], камунікатыўна-прагматычная актуальнасць [Мальцева, 2018] і тэкставы патэнцыял [Кузнецова, 2017].

Для абазначэння тэкставай катэгорыі персанальнасці ў працах шэрага лінгвістаў выкарыстоўваецца ўзятае з паэтыкі паняцце «вобраз аўтара», паколькі ствараючы мастацкі тэкст, аўтар міжволі становіцца выразнікам сваёй уласнай пазіцыі, ён рэалізуе сваю мастацкую задуму, выбіраючы для гэтага адпаведную форму арганізацыі тэксту і найбольш эфектыўныя моўныя сродкі. Паказчыкамі вербальнай рэпрэзентацыі пазіцыі аўтара ў мастацкіх тэкстах, па назіраннях вучоных, з'яўляюцца лексіка-семантычныя і граматычныя сродкі, поўнага пераліку якіх, аднак, пакуль няма, бо, як слушна адзначыла даследчыца Крылова М. М., «любы сродак можа пачаць удзельнічаць у рэалізацыі персанальнасці і стаць пераферыйным інструментам яе выражэння, калі з яго дапамогай той, хто гаворыць, пэўным чынам апелюе да асобы (сваёй, суб'ядніка, прысутных ці адсутных пры размове)» [Крылова, 2020, с.15].

Мэта нашага даследавання – выявіць лексіка-семантычныя і граматычныя сродкі выражэння катэгорыі персанальнасці ў тэкстах эсэ, змешчаных у кнізе Янкі Сіпакоў «Зялёны лісток на планеце Зямля» [Сіпакоў, 2006]. Выбар аб'екта даследавання абгрунтаваны тым, што для жанру эсэ характэрна аўтарская адкрытасць, суб'ектыўнасць, эмацыйнасць. Мяркуем, што ў тэкстах эсэ можна знайсці багаты моўны матэрыял для аналізу сродкаў выражэння катэгорыі персанальнасці.

На працягу творчага шляху Янка Сіпакоў напісаў больш за паўсотню твораў у жанры эсэ. 30 з іх прысвечаны апісанню жыцця Беларусі і беларусаў. Першапачаткова гэтымі эсэ адкрываліся замежныя нумары часопіса «Беларусь», пазней эсэ склалі кнігу «Зялёны лісток на планеце Зямля». Тут грунтоўны, але даволі эмацыйны апавед пра месца Беларусі на планеце, пра беларускую зямлю, мову, культуру і літаратуру, флору і фаўну, гарады і мястэчкі і г.д. У анатацыі да кнігі падкрэсліваецца яе спецыфічны характар: «Гэта не лірыка, але ўся кніга пранізана пачуццём, лірычнасцю, замілаванасцю, любоўю да таго, пра што раскажваецца [Сіпакоў, 2006, с. 4]. Ва ўсіх эсэ адчуваецца адкрытасць асобы эсэіста, творы насычаны эмацыянальнымі развагамі, ацэначнымі апісаннямі, голас аўтара-апавядальніка яскрава гучыць на працягу ўсёй кнігі.

Як адзначаецца ў навуковых крыніцах, да ліку ядзерных моўных сродкаў выражэння персанальнасці адносіцца катэгорыя асобы, асабовыя формы дзеясловаў 1-й і 2-й асобы, асабовыя займеннікі 1-й і 2-й асобы [Крылова, 2020, с. 15]. Паведамленне ў кнізе «Зялёны лісток на планеце зямля» вядзецца ад першай асобы, на што ўказваюць формы 1-й асобы дзеясловаў, займеннік *мой*: *Вельмі шанюная мая Беларусь! Нізка схіляюся перад табою ў пашане <...>* [Сіпакоў, 2006, с. 5]. Аднак найбольш частотнымі ў эсэ з'яўляюцца граматычныя формы займеннікаў *мы* і *наш*. Прывядзём асобныя колькасныя падлікі: на 6 старонках эсэ «Дзе мы знаходзімся ў свеце», якім адкрываецца кніга «Зялёны лісток на планеце Зямля», займеннік *мы* ў розных граматычных формах ужываецца 30 разоў (*Мы крыху задумлівыя; Мы – вялікі і старажытны народ; У нас вельмі цудоўныя людзі; У нас можна двойчы сустрэць вясну і інш*), займеннік *наш* – 20 (*Вельмі прыгожая наша зямля; Нашы славуты старажытны род і наша зычлівая зямля вечныя!; Агульная даўжыня нашых рэк каля 50 тысяч кіламетраў і інш.*). Прысутнічаюць гэтыя займеннікі і ў кожным загалюку: «Дзе

мы знаходзімся ў свеце», «Як *мы* апранаемся», «Што *мы* ядзім», «З чаго *мы* смяёмся», «*Наша* зямля», «*Наша* мова», «*Наша* міфалогія», «*Нашы* хаты» і інш. Праз ужыванне займеннікаў *мы* і *наш* аўтар самаідэнтыфікуецца, падкрэсліваючы сваю прыналежнасць да вялікага беларускага народа, а таксама рэалізуе камунікацыю праз зварот да мяркуемага чытача – прадстаўніка беларускай нацыі: *У дзіцячых кніжках пішуць, што калі ўсе мы, жыхары Беларусі, станем побач адзін да аднаго і возьмемся за рукі, то апошні ў гэтым жывым ланцужку ўжо будзе стаяць на афрыканскім кантыненце <...>* [Сіпакоў, 2006, с. 7]; *Пра нас* звычайна пішуць і гавораць: «Беларусы – народ добры, шчыры, цяплівы, мудры, памяркоўны, спагадлівы, працавіты, паслухмяны, дабрадушны, сумлены» [Сіпакоў, 2006, с. 15]; *Мы* жывём на раўніне [Сіпакоў, 2006, с. 11]; *Мы* вельмі шануем пачуццё справядлівасці [Сіпакоў, 2006, с. 27]; *Памятаеце наша* аканне і яканне, дзеканне і цеканне, на якіх і цяпер пазнаюць нас, беларусаў? [Сіпакоў, 2006, с. 30]; *Наш* Нясвіж – агульнаеўрапейская каштоўнасць [Сіпакоў, 2006, с. 96].

Значнай функцыяй катэгорыі персанальнасці выступае актуалізацыя рэфлексійных працэсаў адрасата з дапамогай мэтанакіраванага звароту аўтара да вопыту чытача, аднясенне гэтага вопыту да пэўнай сітуацыі. Рэфлексія дазваляе чытачу не толькі стварыць вобраз асобнага героя або з’явы, але і на аснове функцыянавання кагнітыўных працэсаў ацэньваць, эмацыйна асэнсоўваць тое, што апісвае аўтар.

Надзвычай дзейнымі сродкамі выражэння персанальнасці ў прааналізаваных тэкстах выступаюць адзінкі лексіка-семантычнага ўзроўню. Так, суб’ектывацыі паведамлення садзейнічае **эмацыянальна-ацэначная лексіка**. Яна дапамагае аўтару дакладна і глыбока апісваць з’явы, падзеі, падкрэсліваць уласную пазіцыю, рабіць відавочнай уласную ацэнку адлюстраванага. Захапленне аўтара Беларуссю, беларускім народам, беларускай культурай і яе дзеячамі перадаецца пры дапамозе меліяратыўнай лексікі: *любая Радзіма, хлебадайныя палі, духмяныя лугі, прыгожая зямля, цудоўныя людзі* [Сіпакоў, 2006, с. 5], *шчаслівае, раскошнае месца* [Сіпакоў, 2006, с. 10], *прыгожыя жанчыны і мужныя мужчыны, цудоўныя архітэктурныя шэдэўры, гонар і слава зямлі* [Сіпакоў, 2006, с. 22], *непаўторныя народныя песні* [Сіпакоў, 2006, с. 23], *Ф. Багушэвіч – руплівец і патрыёт* [Сіпакоў, 2006, с. 33], *выдатныя слоўнікі, грунтоўная энцыклапедыя, грандыёзныя атласы* [Сіпакоў, 2006, с. 35], *велічныя замкі* [Сіпакоў, 2006, с. 97], *шэдэўры шаўкаткацтва* [Сіпакоў, 2006, с. 109]. Эмацыянальна-ацэначная лексіка, звязаная з выражэннем індывідуальнага ўспрымання аўтарам навакольнага свету, дазваляе ствараць вобразы, якія эмацыйна ўздзейнічаюць на чытача.

Для стварэння эцэначна-экспрэсіўнага фону пісьменнік актыўна выкарыстоўвае **тропы**:

– эпітэты (вобразныя, выразныя, эмацыянальныя азначэнні, якія характарызуюць прадмет ці з’яву): *вятры ласкавыя, расліннасць вясёлая, лясы супакаюльныя* [Сіпакоў, 2006, с. 13]; *жывая вада* [Сіпакоў, 2006, с. 42], *маці-зямля* [Сіпакоў, 2006, с. 44], *васілёк сінявокі* [Сіпакоў, 2006, с. 139];

– метафары: *сінія вочы-люстэркі азёр* [Сіпакоў, 2006, с. 38]; *блакітныя стужкі рэк* [Сіпакоў, 2006, с. 38]; *воблакі купуюцца ў вадзе* [Сіпакоў, 2006, с. 44], *ласкавыя крылы дуба* [Сіпакоў, 2006, с. 79];

– параўнанні: *зямелька як лекі* [Сіпакоў, 2006, с. 5], *вада чыстая, як сляза* [Сіпакоў, 2006, с. 22], *вада светлая, як крышталі* [Сіпакоў, 2006, с. 41];

– перыфразы: *азёры – блакітныя слёзы ледніка, Браслаўскія азёры – блакітныя каралі Беларусі* [Сіпакоў, 2006, с. 40].

Тропы прыцягваюць увагу да апісаных аб’ектаў, перадаюць аўтарскую ацэнку і мадэлююць адпаведную ацэнку апісаных аб’ектаў чытачом. Як відаць з прыведзеных прыкладаў, пры дапамозе тропаў Янка Сіпакоў перадае ўласныя пазітыўныя адносіны (захапленне, замілаванне, адчуванне эстэтычнай асалоды) і разлічвае на адпаведны эмацыянальны водгук чытача.

У эсэ Янкі Сіпакова істотнай з’яўляецца сама пазіцыя аўтара, якая тым ці іншым чынам апавядальна маркіруецца. Устаноўка на ярка выражаную функцыю ўздзеяння выяўляецца ў павышанай частотнасці структур экспрэсіўнага сінтаксісу.

Найбольш выразна ў прааналізаваных эсэ экспрэсіўнасць праяўляецца ў **рытарычных воклічах** – эмацыянальна афарбаваных сказах, у якіх эмоцыі, нават не выражаныя лексічнымі і сінтаксічнымі сродкамі, абавязкова выражаны інтанацыйна. Гэтыя канструкцыі перадаюць разнастайныя пачуцці і адценні эмоцый аўтара (захапленне, гонар, горыч і інш.): *А колькі беларусаў сталі і сваімі, і славуцьмі ў іншых землях!* [Сіпакоў, 2006, с. 23]; *А як хораша, з якім замілаваннем думаў і пісаў пра сваю Радзіму – Беларусь, пра нашу мову вялікі Адам Міцкевіч!* [Сіпакоў, 2006, с. 34]; *А колькі выдатных слоўнікаў роднай мовы выйшла ў апошні час!* [Сіпакоў, 2006, с. 35]; *А колькі замкаў і палацаў, дыхтоўных і прыгожых, пабудавалі мы з гэтых камянёў! Колькі царкоўных храмаў!* [Сіпакоў, 2006, с. 59]; *А колькі яшчэ розных грыбоў ядзім мы!* [Сіпакоў, 2006, с. 72]; *А колькі іншых лясоў – вялікіх і маленькіх – у нашых гарадах!* [Сіпакоў, 2006, с. 77]; *А якія мы маем песні пра каханне!* [Сіпакоў, 2006, с. 83]; *А колькі выдумкі, густу, дасканаласці, знаходлівасці праяўлялі беларускія жанчыны, ткучы і шыючы ўсё для сябе самой і апранаючы ўсю сям’ю!* [Сіпакоў, 2006, с. 111].

Сродкамі актуалізацыі адкрытага аўтарскага «я» ў эсэ Янкі Сіпакова выступаюць **парцэляваныя канструкцыі**. Парцэляваныя канструкцыі заўсёды рэзка акцэнтаваны, што адпавядае імкненню аўтара перадаць свой эмацыянальны стан. Яны складаюцца звычайна з дзвюх частак: асноўнага выказвання і парцэлята. У парцэляце змяшчаецца тая інфармацыя, якую аўтар лічыць найбольш важнай і якой надаецца асаблівае значэнне: *А беларусы зноў адраджаліся, адбудовваліся. **І жылі!*** [Сіпакоў, 2006, с. 18]; *Уладзімір Мулявін разам са сваімі «Песнярамі» памагаў нам вяртаць з даўніны і забыцця нашы непаўторныя народныя песні. **І стаў для нас славуцьмі. І сваім*** [Сіпакоў, 2006, с. 23]; *З раслін беларускім сімвалам стаў васілёк. **Сінявокі, як і мы, беларусы. Сінявокі, як і нашы азёры*** [Сіпакоў, 2006, с. 139]. Генетычна звязаныя з адзінкамі гутарковага сінтаксісу, парцэляваныя канструкцыі ствараюць ілюзію ўсхваляванага маўлення, падкрэсліваючы «ўзбуджанасць» апавядальніка: *Наша зямля – гэта наша радзіма. **Наша дзяржава. Наша жыццё. Нашы звычкі і песні; Мы ж яшчэ і вясёлыя, і гордыя, і непрымірымыя. Мужныя і ваяўнічыя. Хоць самі ні на кога не нападлі, ні з кім не пачыналі войнаў. Ніколі!*** [Сіпакоў, 2006, с. 17].

Сінтаксічнымі сродкамі выражэння персанальнасці можна лічыць і шматлікія фігуратыўныя адзінкі, пабудаваныя на аснове паўтору. Даследчыкамі адзначаецца такая стылістычная асаблівасць паўтору, як «узмацненне, замацаванне выказвання ў свядомасці чытача, апеляцыя да яго эмоцый, пачуццяў, настрояў» [Радченко, 2013, с. 131]. Такую прагматычную функцыю ў эсэ Янкі Сіпакова выконваюць наступныя фігуры павелічэння аб’ёму выказвання:

– анафара: *Як толькі не называюць у свеце нашу родную Беларусь! **Яна і краіны** лясоў і балот, **яна і краіна** старажытных замкаў і палацаў, **яна і краіна** бульбы, ільну-даўгунцу, васількоў* [Сіпакоў, 2006, с. 58];

– эпіфара: *Дождж – **наша вада**. Снег – **наша вада**. Лёд – зноў жа **наша вада**. Калодзежы – таксама **наша вада*** [Сіпакоў, 2006, с. 41];

– эпаналепсіс: *І ўсё ж нашы хаты **жывыя!** Пакуль **жывыя** мы. Яны **жывыя**, бо ў іх мы **жывём**. **Жывыя** – у **жывых!*** [Сіпакоў, 2006, с. 134];

– сінтаксічны паралелізм: *Яна, наша зямля, малаплодная, гліністая, пясчаная, сугліністая, балоцістая – наша святыня. **З садамі і без іх, з рэкамі-азёрамі і без рэк-азёраў – святыня. З буйным коласам на ніве і з пабітым градам калоссем – святыня*** [Сіпакоў, 2006, с. 137];

– хіязм: *Твой народ, з якім ты заўсёды і які заўсёды з табою, нязводны. Цябе не-магчыма разлучыць з ім, як і яго з табою* [Сіпакоў, 2006, с. 5].

– перыяд: *Твае палі – самыя хлебадайныя, твае лугі – самыя духмяныя, твае аблогі – самыя высокія, твае вятры – самыя ласкавыя, твае крыніцы – самыя чыстыя, твае лясы – самыя прыгожыя, твае людзі – самыя добрыя, а твая зямелька – як лекі нам: прыкладзі да раны – адразу ўсё зажывае...* [Сіпакоў, 2006, с. 5].

Праведзены аналіз паказаў, што эсэ Янкі Сіпакова з кнігі «Зялёны лісток на планеце Зямля» характарызуюцца суб'ектыўнасцю аўтарскай пазіцыі, эмацыйнасцю, схільнасцю да псіхалагічнага самараскрыцця. Тэкставы патэнцыял катэгорыі персанальнасці ўяўляе сабой здольнасць моўных сродкаў актуалізоўваць вербальную прысутнасць аўтара і яго функцыянальнае ўздзеянне на адрасата. Найбольш распаўсюджанымі сродкамі выражэння персанальнасці ў аўтарскім кантэксце выступаюць экспрэсіўна афарбаваныя лексемы, тропы, займеннікі *мы і наш*, сінтаксічныя фігуратыўныя канструкцыі – рытарычныя воклічы, парцэляцыя, фігуры, заснаваныя на выкарыстанні паўтору.

Спіс літаратуры

1. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость. Санкт-Петербург: Наука, 1991. 371 с.
2. Захарова М.Ю. Категория персональности как способ выражения авторских интенций // Лингвистическая доминанта процесса коммуникации: мат. Всерос. науч.-практ. конф. М.: МГОУ, 2015. С. 17-21.
3. Крылова М.Н. Сравнительные конструкции как средства выражения категории персональности // Русистика без границ. 2020. № 2. С. 14-21.
4. Кузнецова М.А. Категория персональности и ее текстовый потенциал // Человеческий капитал. 2017. № 1 (97). С. 42-45.
5. Мальцева Ю.Н. Коммуникативно-прагматические особенности реализации категории персональности (на материале цикла рассказов Ильзе Айхингер) // Будущее науки – 2018: сб. научн. ст. 6-й Междунар. научн. конф.; отв. ред. А.А. Горохов. Курск: Унив. Книга, 2018. С. 355-359.
6. Малычева Н.В. Текстовая категория персональности (на материале художественных текстов А. П. Чехова) // Известия Южного федерального университета. Филологические науки. 2009. № 4. С. 48-55.
7. Радченко И.И. Повтор как средство реализации лингвистической категории экспрессивности в тексте газетной статьи // Научная мысль Кавказа. 2013. № 1. С. 129-133.
8. Сіпакоў Я. Зялёны лісток на планеце Зямля: эсэ. Мінск: Харвест, 2006. 288 с.

УДК 81'374.3:27-23+81'276.2

Самоховец О.И.

СТРУКТУРНО-КОНТЕНТНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ «КАРОТКАГА ЦАРКОЎНАГА СЛОЎНІКА»

В статье исследуется «Кароткі царкоўны слоўнік» – один из первых инкорпорированных словарей белорусской конфессиональной терминологии, включённый в издание «Праваслаўны малітаўнік» (1966). Словарь содержит 65 статей, преимущественно однокомпонентных терминов-существительных, охватывающих церковные должности, службы, тексты, предметы, религиозные понятия и др. Он характеризуется алфавитной макроструктурой, использованием этимологических справок и прагматической направленностью на белорусскую эмигрантскую аудиторию. Словарь сочетает национальную лексико-